

має добрих перспектив. 29 вересня Генеральний секретаріат опублікував декларацію, в якій апелював до «волі народу», говорив, що його робота можлива лише в повному єднанні з революційно-демократичними силами, «... що лише в довір'ї, співчутті та співробітництві з ними полягає весь успіх його діяльності»¹⁶. У декларації була виголошена ідея скликання Всеукраїнських Установчих Зборів.

13 жовтня Генеральний секретаріат у спеціальному меморандумі висловив негативне ставлення до урядової політики в Україні, вимагав круто змінити ситуацію, надати йому реальні важелі влади, пропонував програму виходу з кризи, а також застерігав, що «край знаходиться на останнім шаблі повного розладу»¹⁷.

Рішення Центральної Ради скликати Всеукраїнські Установчі Збори спричинило новий конфлікт із Тимчасовим урядом, який не знайшов продовження лише тому, що в Петрограді більшовики здійснили державний переворот і захопили владу в свої руки. Тимчасовий уряд відійшов у історію, а проблема влади в Україні знову змістилася на поле політики доконаних фактів.

20 жовтня в Києві відкрився Третій Всеукраїнський військовий з'їзд, який зібрав понад 2 тис. делегатів. Під час роботи з'їзду була виголошена ідея утворення Української демократичної республіки. Вона виявилась із розряду тих ідей, що виголошуються в потрібну годину і в потрібному місці, а тому одразу набувають історичного значення.

2. Проголошення Української Народної Республіки в умовах морально-правового занепаду інститутів влади

Повідомлення про більшовицький переворот у Петрограді поставило питання про владу в Україні. УЦР не висловила співчуття Тимчасовому уряду, але й не підтримала більшовиків. 27 жовтня було ухвалено резолюцію, в якій наголошувалося на необхідності переходу влади в Україні «до рук революційної демократії», а не до рад робітничих і солдатських депутатів¹⁸.

Через провокацію штабу КВО в різних кінцях Києва між його військами та збільшовиченими частинами спалахнули збройні сутички, але великого масштабу вони не набули. На засіданні представників різних політичних сил Києва 31 жовтня вся повнота влади щодо охорони міста була покладена на Центральну Раду. Того самого дня УЦР поширила владу Генерального секретаріату на всі 9 українських губерній. Генеральний секретаріат узяв під свій контроль справи військові й продовольчі та шляхи сполучення.

Можна сказати, що на початку листопада в Україні не виявилось політичної альтернативи Центральній Раді. Завдяки її зусиллям Київ перетворився на важливий політичний центр, навколо якого гуртувалися

як українські політичні сили, так і організації російських і єврейських революційно-демократичних партій.

Повалення Тимчасового уряду дало новий поштовх до політичної дезінтеграції Росії, спричинивши утворення на її теренах регіональних урядів і проголошення автономних державних утворень. 7 листопада УЦР проголосила III Універсалом створення Української Народної Республіки, пов'язаної федеративними зв'язками з Російською державою. Як територія УНР визнавалися «...землі, заселені у більшості українцями»¹⁹, тобто ті 9 губерній, на які раніше було поширено владу Генерального секретаріату. III Універсал відкинув стару унітарну конструкцію державного устрою Росії, Генеральний секретаріат перестав бути проміжною ланкою у вертикалі виконавчої влади й дістав статус повноправного українського уряду. Центральна Рада взяла на себе функції законодавчої влади.

Проголошення III Універсалу знаменувало відродження української державності, ліквідованої у XVIII ст. Це відкривало новий етап діяльності УЦР — етап державно-національного будівництва. За переконаннями діячів Центральної Ради, в Україні мала бути збудована демократична держава, сувереном якої виступав народ і яка б забезпечила інтереси людей праці.

З цього погляду показовою була соціально-економічна частина III Універсалу, в якій декларувалися націоналізація землі, запровадження 8-годинного робочого дня, встановлення державного контролю за виробництвом, поширення місцевого самоврядування, забезпечення свобод слова, друку, віросповідання, зібрань, союзів, страйків, недоторканість особи та її помешкання, скасування смертної кари, проголошення амністії у політичних справах, рівність мов, забезпечення національно-персональної автономії для росіян, євреїв і поляків. Універсал визначив 27 грудня 1917 р. днем виборів до Всеукраїнських Установчих Зборів, а 9 січня 1918 — днем їх відкриття.

З перших днів проголошення Української Народної Республіки Центральна Рада намагалася забезпечити законодавчі підвалини державного будівництва. Одним із перших — 10 листопада — був затверджений принцип побудови судової системи, наступного дня — закон про вибори до Установчих Зборів. Правом голосу наділялись усі дорослі громадяни УНР, окрім кримінальних злочинців та дезертирів. Найповніше демократичні підвалини УНР були розписані у проекті Конституції УНР, розробка якого завершилася на початку грудня 1917 р. За конституційним проектом, УНР була складовою частиною федеративної Російської республіки, але суверенне право на її території належало українському народові й здійснювалося через Всенародні українські збори — вищий державний законодавчий орган. Ці збори призначали вищу виконавчу владу — Кабінет міністрів. Третю судову гілку влади УНР мав очолювати Генеральний суд, який обирався спільно Всенародними зборами та

судами земель України. Територія України оголошувалася неподільною, складалася вона з земель, яким надавалось право самоврядування. Громадянам України гарантувалися широкі політичні права й свободи.

Звернемо увагу на федеративні принципи, яких дотримувалися керівники УНР. На наш погляд, вони не лише базувалися на ідейних переконаннях М.Грушевського та В.Винниченка, а й мали в ситуації кінця 1917 р. певний прагматичний підтекст. Останній полягав у тому, що федеративний принцип давав шанс на об'єднання зусиль національних окраїн Росії та її революційної демократії в боротьбі з більшовизмом, конфлікт із яким був неминучим.

Українсько-більшовицьке протистояння, що окреслилося в кінці листопада 1917 р., а через місяць переросло у відкритий збройний конфлікт, внесло значні корективи в стратегію державного будівництва УНР.

Повалення Тимчасового уряду, розклад старої російської армії, вихід зі світової війни шляхом братання з ворогом, що запроваджувалося більшовиками, остаточно підірвали підвалини, на яких трималося суспільство. Червоногвардійська атака на капітал, розгром поміщицьких маєтків селянами, масове залишення фронту солдатами знаменували ланцюгову руйнівну реакцію в усіх сферах державного, політичного, економічного та соціального життя. Після розгрому більшовиками Всеросійських Установчих Зборів суспільство втратило останню можливість мирного врегулювання проблеми влади.

Центральна Рада, як і більшість російської революційної демократії, засуджувала деструктивну руйнівницьку політику більшовиків. У заяві Генерального секретаріату від 30 листопада 1917 р. їх було названо безвідповідальними людьми, «...які розуміють революцію як ламання всякого організованого життя»²⁰. Проте знайти опору в масах для протистояння більшовизму ставало дедалі важче. УЦР прагнула припинення війни правовими методами, а солдати, у тому числі й з так званих українізованих частин, чекали першого-ліпшого сигналу для залишення фронту. Ця обставина спонукала УЦР вступити в інспірований більшовиками процес мирних переговорів із країнами Четверного союзу, попри те, що УЦР завжди дотримувалась орієнтації на Антанту. Для остаточного відсепакування від більшовицької Росії УЦР 11 січня 1918 р. проголосила IV Універсалом повну самостійність УЦР. М.Грушевський пояснив мотив цього рішення двома причинами: «...дати нашому правительству змогу довести справу миру до кінця і захистити від усяких замахів нашу країну»²¹.

Проголосивши Україну незалежною суверенною державою, IV Універсал засвідчив значні зрушення в ідеології Центральної Ради. Вона нарешті відкинула ідеї автономії та федералізму, які не виявили на російському ґрунті достатньої продуктивності. Не можна не побачити, що ця суттєва зміна ідеологічних векторів й одночасно кульмінаційна

мить українського державотворення доби революції відбулися не в часи піднесення, а на хвилі спаду українського національного руху. Характеризуючи стан тогочасного українського суспільства, М.Грушевський змушений був констатувати: «Більшовицька агітація не минула без сліду. У війську і в тилу розграбовували і розкрадали військове майно, решту кидали на погибель і розходилися самочинно додому, в додатку грабуючи та розбиваючи часом і те, що стрічалось в дорозі (...) Грабування і нищення панських маєтків, фабрик і заводів приймало все більш масовий характер. Гинуло багатство краю, підтиналися його продуктивні сили»²².

22 січня війська УНР під командуванням С.Петлюри та Є.Коновальця придушили більшовицький заколот у Києві. Однак ця окремо взята перемога не змінила стратегічної ситуації. Наступ більшовиків тривав. 25 січня члени УЦР та Ради народних міністрів залишили Київ. Урятувати УЦР від остаточного більшовицького розгрому, на думку М.Грушевського, могла лише іноземна військова допомога. Ця обставина стала спонукальним мотивом підписання 27 січня (9 лютого за н. ст.) 1918 р. у Бресті делегацією УНР мирного договору з країнами Четверного союзу та звернення до них по військову допомогу. Брестський мирний договір, зважаючи на обставини, за яких він був підписаний, можна вважати успіхом молодого української дипломатії. Договір дозволив урядові УНР, а за ним і Центральній Раді повернутися до Києва на початку березня 1918 р., а з допомогою німецьких та австро-угорських військ звільнити Україну від більшовиків.

Протягом весни 1918 р. зусилля УЦР та Ради народних міністрів були спрямовані на опанування ситуації, що склалася в Україні, налагодження адміністративного державного апарату та поновлення ліво-демократичного курсу внутрішньої політики. В усіх ділянках державного життя уряд УНР не міг похвалитися помітними успіхами. У суспільстві зріло невдоволення урядовою діяльністю. Німецьке та австро-угорське командування досить швидко зрозуміло слабкість Центральної Ради та безперспективність для себе співробітництва з нею. У Берлін повідомляли: «Надія на те, до уряд, який складається лише з лівих опортуністів, зуміє зорганізувати міцну владу, досить сумнівна»²³.

Для Німеччини та Австро-Угорщини мир з УНР, безумовно, мав пропагандистське значення, тому що демонстрував світу миролюбність Четверного союзу, його схильність до завершення війни шляхом мирних угод. Але його справжня прихована причина полягала в розрахунку на сировинні та продовольчі ресурси України. Якомога повніше використання цих ресурсів визначало поведінку німців та австрійців в Україні.

Спочатку німецьке та австрійське командування намагалося не втручатися в українські справи, але пильно вивчало діяльність уряду УНР, намагаючись схилити його до зміцнення державної влади та відмови від ліводемократичного курсу. Не отримавши від української влади

обіцяної в Бресті підтримки у постачанні Центральних держав хлібом і сировиною, німецьке командування почало втручатись у внутрішні справи УНР. Зокрема, так УЦР розцінила наказ фельдмаршала Айхгорна про повний засів полів і висловила з цього приводу протест.

Німці не могли змиритися з таким поворотом справ, вони хотіли мати в Україні якщо не тверду, то хоча б лояльну до себе владу. Доля Центральної Ради в середині квітня 1918 р. була вирішена, коли в поле зору німців потрапив П.Скоропадський. Останній репрезентував праві сили, що готувалися до боротьби з УЦР. Фельдмаршал Айхгорн зробив усе можливе, щоб державний переворот відбувся без особливих ускладнень. 29 квітня стало останнім днем діяльності Центральної Ради, яка практично без бою здала владу в руки П.Скоропадського, проголошеного на з'їзді земельних власників гетьманом України.

Центральна Рада віддала владу, але не поступилася принципами. Ця суттєва обставина залишала відкритим питання про життєздатність демократії в Україні. Через сім місяців гетьманської влади демократичні принципи побудови державності були знову застосовані у відновленій УНР.

3. Політична система Української Народної Республіки в умовах іноземної військової присутності

Гетьманська влада не зуміла знайти собі широкої соціальної бази і впала восени 1918 р. під тиском національних, демократичних сил. Їхнє об'єднання забезпечило успіх антигетьманського повстання. Керівним політичним органом стала Директорія, обрана на засіданні Національного союзу 13 листопада в складі В.Винниченка (голова), С.Петлюри, Ф.Швеця, А.Макаренка та О.Андрієвського.

Свідомо чи несвідомо, але Директорія обрала найбільш загальну платформу боротьби з гетьманом. По суті, ця боротьба й стала її політичним кредо попервах. 15 листопада Директорія виїхала до Білої Церкви в розташування січових стрільців, командир яких Є.Коновалець підтримував план повстання. Приклад січових стрільців наслідували інші військові гетьманські підрозділи, командування яких перебувало під впливом національних ідей. У перші дні повстання на бік Директорії перейшов отаман Болбочан, який захопив владу у Харкові. На Чернігівщині проти гетьмана виступила Сірожупанна дивізія, у Бердичеві — Чорноморський козацький кіш. Сили Директорії швидко поповнювалися селянськими повстанськими загонами. Розгортанню селянського повстанського руху сприяло невтручання у боротьбу Директорії з гетьманом німецьких військ. Вони відповідно до угоди 17 листопада, підписаної в Білій Церкві представниками німецької Великої солдатської ради та Директорії, посилили позицію нейтралітету.

18 листопада біля Мотовилівки війська Директорії розбили геть-